

УДК 340.12

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.02.75>

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ В ПРОЦЕСІ РЕФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Семко М.О.,*старший викладач кафедри права
Національного технічного університету «ХПІ»
semko470960@gmail.com*

Семко М.О. Філософія права та її значення в процесі реформування правової системи України.

У статті надано загальнотеоретичну характеристику філософії права і розкрито її роль та значення в процесі реформування правової системи України. Реформа повинна спрямовуватися насамперед на суспільний розвиток України у відповідність до політично задекларованих і конституційно закріплених ідеалів і принципів свободи, справедливості, демократії, на створення правових передумов для подальшого розвитку суспільства в умовах політичної та економічної свободи її громадян.

Автор зазначає, що багато інших сучасних викликів потрібно сьогодні вирішувати, на наш погляд, як з позицій філософії, так і враховуючи положення чинної правової системи України та перспективні напрями її можливого позитивного реформування.

Дослідження спрямоване на розробку концепції нового сприйняття функцій і змісту філософії права, яка має спиратися на філософії відповідних галузей права та інтегрувати головні напрями подальшого руху правової системи в єдину узгоджену модель з метою охорони й захисту прав та інтересів людини і громадянина в Україні. Автором запропоновано виділити нову функцію філософії права – визначення мети і системного напрямку реформування правової системи України, а також способів досягнення мети через удосконалення діяльності і використання наукового потенціалу. В дослідженні зазначено, що сучасні тенденції розвитку правової системи України спрямовані на вирішення тактичних завдань у різних сферах держави, встановлюється стратегічна мета її реформування – самодостатня держава Україна. Саме ця мета й має визначати пріоритети у розвитку правової системи України як суверенної, незалежної, демократичної, соціальної, правової держави. Філософія права в Україні – це якісно нова форма філософського осмислення процесів право – і державотворення в Україні і має вагомий роль в реформуванні правової системи держави.

Ключові слова: правова система, філософія права, філософсько-правові знання; філософ-

сько-правова рефлексія, правова реформа, філософія правової реформи.

Semko M.O. The philosophy of law and its significance in the process of reforming the legal system of Ukraine.

The article gives a deep-theoretical characterization of the philosophy of law and reveals the role of that significance in the process of reforming the legal system of Ukraine. The reform should be directed and carried out for the stable development of Ukraine in the future to the politically declared and constitutionally consolidated ideals and principles of freedom, justice, democracy, to create legal rethinks for further development of the sustainable development in the minds of political and economic freedom.

The author notes that many other modern challenges need to be reviewed, in our opinion, both from the standpoint of philosophy and taking into account the current legal system of Ukraine and the prospective directions of its possible positive reformation.

The study is aimed at developing a concept of a new perception of the functions and content of the philosophy of law, which should be based on the philosophy of the relevant branches of law and integrate the main directions of the further movement of the legal system into a single agreed model with the aim of protecting and protecting the rights and interests of a person and a citizen in Ukraine.

The author proposed to highlight a new function of the philosophy of law - determination of the goal and systemic direction of the reform of the legal system of Ukraine, as well as ways of achieving the goal through the improvement of activities and the use of scientific potential. The study shows that the current trends in the development of the legal system of Ukraine are aimed at solving tactical tasks in various spheres of the state's life, and the strategic goal of its reform has been determined - a self-sufficient state of Ukraine. It is this goal that should determine priorities in the development of the legal system of Ukraine as a sovereign, independent, democratic, social, legal state. The philosophy of law in Ukraine is a qualitatively new

form of philosophical understanding of the processes of law and state formation in Ukraine and plays an important role in reforming the legal system of the state.

Keywords: legal system, philosophy of law, philosophical and legal knowledge; philosophical and legal reflection, legal reform, philosophy of legal reform.

Постановка проблеми. У сучасних умовах демократичних перетворень в Україні, становлення засад права і правової державності філософія права починає відігравати важливу роль в системі вітчизняної юридичної освіти та стає вагомим підґрунтям для трансформацій у правовій культурі і правовому вихованні громадян. У правовій науці України сьогодні слід виділити напрямок, який забезпечить динамічну та об'єктивну реакцію науковців на законодавчі ініціативи влади та відповідатиме розвитку правової системи України в інтересах охорони й захисту прав людини. Правова реформа повинна мати належне філософське підґрунтя, що має в собі сукупність світоглядних, концептуальних і методологічних ідей, принципів, цінностей, практичних настанов, раціонального та позараціонального (чуттєвого)

Слід зазначити, що попередній етап становлення України як незалежної правової держави складався з постійного реформування державного устрою та суспільних відносин. У зв'язку з цим в Україні останнім часом спостерігається зацікавленість до філософії права, розширюється тематика філософсько-правових досліджень, акцентується увага на необхідності аналізу державно-правових явищ через призму антропоцентризму, ціннісно-орієнтаційного виміру права і держави, зорієнтованості політики на проблему людини. Предметними складовими філософсько-правової аналітики є філософія юридичної науки; філософія права; філософія держави як публічно-правового інституту; філософія галузей права (конституційного права, цивільного права, кримінального права, міжнародного права); філософії окремих правових явищ і процесів (прав людини та їх забезпечення, правосуддя, злочину і покарання, правового виховання тощо).

Беручи до уваги актуальність, недостатню вивченість та практично-політичну значимість даної проблеми, вона було обрана предметом наукового дослідження.

Стан опрацювання. Проаналізуємо, які погляди на філософію права та її роль в правовій системі України мають науковці.

Об'єктом дослідження стали роботи таких вчених, як: В.С. Бігун, І.П. Бідзюра, С.К. Бостан, М.Г. Братасюк, В.М. Вовк, Т.П. Глушко, С.Д. Гусарев, Г. Зіммель, В.М. Кампо, В.С. Канцір, М.І. Козюбра, С.О. Кравченко, С.І. Максимов, О.О. Мережко, О.В. Микитчик, О.В. Павлишин, Н.М. Пар-

хоменко, Ю.А. Пономаренко, В.М. Селіванов, О.Д. Тихомиров, О.Л. Чорнобай, В.І. Шинкарук, Ю.С. Шемчуженко, В.В. Шишко та ін. Міждисциплінарний характер наукового пошуку пояснюється тим, що в епоху постмодерну загальнотеоретичні дослідження права й держави навряд чи будуть продуктивні без залучення напрацювань представників філософії, політології, культурології, історії, економіки й інших сфер соціального знання. Інші сучасні вчені окреслюють ті межі, які мають цікавити дослідників філософії права, так:

«Питання про правомірність побудови філософської системи знань про право, що розглядають суспільні відносини з позиції загальних закономірностей їхньої правової форми, правової організації, правопорядку, стає особливо актуальним в умовах необхідності реалізації конституційно закріпленого наміру формувати, розвивати і зміцнювати демократичну, правову, соціальну державу, тоді як суспільна правова свідомість в Україні, як і в інших пострадянських країнах, характеризується підвищеною рефлексією» [8, с. 67].

Наприклад, Шишко В.В. зазначає що «філософія права – це самостійна наукова дисципліна, яка має власний предмет досліджень. У силу специфіки предмета дослідження, вона охоплює «прикордонну» сферу між філософією та юриспруденцією, використовуючи методологію першої при дослідженні останньої» [10, с. 44].

Метою статті виступає аналіз та теоретико-правове узагальнення основних факторів реформування правової системи України та роль філософії права в даному процесі.

Виклад основного матеріалу. Філософія – одна з найдавніших сфер вироблення, накопичення й трансляції людського визнання, досвіду, мудрості. Сучасний стан філософії права надає можливість стверджувати, що інтенсивно відбувається процес формування загальної філософії права й починає розвиватися спеціальна філософія права (філософія злочину, філософія правотворчості тощо). Логіка розвитку знання, побудована за принципом «від загального до конкретного», тобто від загальних знань до першоелементних знань, характерна й для філософії права, у розвитку якої можна виокремити такі етапи: філософія права як філософська наука, філософія права як філософсько-юридична наука, філософія права як юридична наука, філософія окремих правових явищ. Водночас філософія держави – це вчення про державу, яке відповідає на найбільш загальні запитання, що виникають стосовно держави, методом рефлексії. Сам предмет філософії держави розкривається, як і соціальна філософія загалом, на основі триєдності гносеологічних (пізнавальних), онтологічних (буттєвих) й аксіологічних (ціннісних) засад. У цьому плані філософію держави можна було б визначити як стикову між філософією та державознавством галузь інтегра-

тивних знань, яка, з одного боку, може, подібно до філософії права та філософії політики, виконувати функції дисципліни соціальної філософії, а з іншого – бути складовою державознавства як метатеоретичного рівня його філософських засад [2, С. 4–8]. Дехто з теоретиків і філософів вважає, що право (законодавство) є ознакою чи властивістю (атрибутом) держави (державної влади). Співвідношення держави і права – це не співвідношення речі та її ознаки, властивості, а співвідношення двох самостійних взаємодіючих явищ, кожне з яких має притаманні тільки йому ознаки, властивості. Саму правотворчу діяльність можна розуміти як властивість (атрибут) держави, без якої вона не може функціонувати. Але право і держава – це дві системи, що взаємодіють, співрегулюють у певних сферах суспільне життя. Ще один аспект взаємодії – так званий примат держави над правом або права над державою. Держава і право мають дещо спільне і водночас є різними соціально-політичними факторами. Це дозволяє їм взаємодіяти, виключаючи функціональне копіювання або різновекторність. Не можна говорити про вищість держави над правом лише на основі того, що держава творить правові норми і своєю примусовою силою забезпечує виконання права, стабільність правопорядку.

Філософія права в Україні – це якісно нова форма філософського осмислення процесів право – і державотворення в Україні. Слід зазначити, що політико-правові реформи займають чільне місце в історії України. В.М. Кампо визнає різні за своїм змістом ці реформи, як правило, мали позитивний характер, хоча і не завжди закінчувалися успішно. Кожному історичному періоду України відповідає і певна філософія політико-правових реформ. Є така філософія і в сучасних реформах. Відомо, що не одна держава загинула через нездатність правлячої еліти реформувати владу, пристосувати її до потреб нових суспільних відносин. У той же час еліти, які сповідували реформаторську філософію, зуміли зберегти свою державність від давніх-давен і до наших днів. Деякі правлячі еліти відсутність реформаторських ідей компенсували революціями, авторитаризмом, які нерідко повертали їх народи назад у своєму розвитку. Тому реформи є найбільш раціональним способом вирішення назрілих політико-правових проблем. Проведення політико-правових реформ у сучасній Україні потребує якісно нових філософських підходів до цього питання. Мова йде про формування реформістської традиції – правового реформізму, яка повинна стати нормою демократичної правової держави. З переходом від тоталітарної системи та одержавленої економіки до правової державності й ринкової економіки назміну утопічному суспільному мисленню, характерною ознакою якого є ідеалізація певних сторін життя, пошуки ідеалів за межами існуючого суспільства,

в суспільну свідомість приходить реалістичне, тобто раціоналістичне мислення, що характеризується об'єктивним аналізом як позитивних, так і негативних явищ суспільного життя, концентрацією уваги на потребах реально існуючих людей тощо. Саме реалістичну (раціоналістичну) філософію варто розглядати як методологічну основу для здійснення політико-правових реформ [4]. Правова реформа як складова процесу демократичної трансформації українського суспільства в першу чергу має сприяти загальній меті перетворення суспільства на шляху його роздержавлення, формування демократичної, соціальної, правової держави як політичної форми сучасного відкритого громадянського суспільства. Вона має спрямовуватися насамперед на приведення суспільного розвитку України у відповідність до політично задекларованих і конституційно закріплених ідеалів і принципів свободи, справедливості, демократії, на створення правових передумов для подальшого розвитку суспільства в умовах політичної та економічної свободи її громадян і забезпечення соціальної справедливості. Як і будь-які інші демократичні перетворення в країні, правова реформа має в кінцевому підсумку слугувати одному з головних публічних інтересів – людині, життя і здоров'я якої, честь і гідність, недоторканність і безпека визнані нині державою найвищою соціальною цінністю. Саме добробут людини, а не безпосереднє благо держави має стати якісно новою основою суспільного поступу України шляхом демократії.

Вітчизняна юриспруденція останнім часом переживає процес переходу в стан нової нормативної парадигми побудови відносин в суспільстві. В галузі юридичної теорії ця парадигма формується через вияв сутності і природи права, його змістовних характеристик з врахуванням сучасних концепцій праворозуміння. Оскільки право є не лише ключовим поняттям, яке має багаторівневий теоретичний вираз, а й безпосередньо практичну спрямованість, як реальний та дієвий регулятор суспільних відносин, як нормативно-правовий стандарт гарантії та захисту прав і свобод людини. Найвизначнішою цінністю, реалізувати яку покликане право, є існування суспільства і життя кожної окремої людини.

У соціальному та особистому житті фундаментальну роль відіграють такі цінності, як свобода, відповідальність, рівність, справедливість. Такі права, як право на життя, свободу, гідність, недоторканність особи, участь у політичному житті – є необхідними умовами влаштування життя людини у цивілізованому суспільстві і тому повинні бути визнані та захищені державою. У процесі здійснення політичної реформи в Україні не можна не бачити, що наша наука ще повільно впливає на розв'язання складних проблем сучасного суспільства, на втілення в суспільну практику своїх реко-

мендацій та висновків. Свобода і відповідальність одні з основних філософсько – правових засад формування законслухняності особи. Проблемне поле філософсько-правового розуміння поняття «свобода» виникає на перетині її взаємодії з правом, мораллю та відповідальністю. Право і мораль містять подекуди різні трактування свободи і відповідальності, створюють різні нюанси у її тлумаченні. Внутрішня свобода та відповідальність є характеристиками моральності, а правом кермують саме зовнішні дії. З огляду на те, що зовнішні дії безпосередньо залежать від внутрішніх чинників, право не може існувати поза межами внутрішньої свободи особистості. Свобода є сутнісним елементом буття права та відповідальності, їхнім загальним началом, а також невіддільною рисою людського буття, психології людини, складовою права. Саме тому право та відповідальність виступають мірою свободи. Під час осмислення категорії відповідальності зосереджують увагу на негативну (ретроспективну) і позитивну (активну) відповідальності. В обох випадках розкривають відповідальність за належне/неналежне виконання своїх функцій, обов'язків, дорученої справи, за сумлінну/несумлінну поведінку. З одного боку, завдяки позитивній відповідальності, яка ґрунтується на реальному соціально-правовому статусі особи, вона дотримується соціальних норм, з іншого – у разі порушення вимог соціальних норм виникає негативна відповідальність як реакція суспільства, спрямована на припинення і відсторонення в майбутньому такої поведінки.

Під правовою відповідальністю слід розуміти форму загальної відповідальності, яка відображає відповідальність суб'єкта перед законом у межах чинного права, що виявляється на рівні правової свідомості та відповідної законслухняної поведінки. Поняття соціально-правової відповідальності пов'язується з рефлексією особи з приводу співвідношення відповідних юридичних норм, реальної соціальної ситуації. Зміст і сутність правової свободи розкривають суспільні відносини незалежних суб'єктів, підпорядкованих у своїй законслухняній поведінці, діях і взаєминах відповідно до загальної норми.

Запорукою нормального функціонування правової держави є високорозвинена суспільна та індивідуальна правосвідомість і правова культура її громадян. Важливе місце в процесі формування та розвитку законслухняної особи, її правової культури та правосвідомості займають: освіта, засоби масової інформації, що формують «образ» законслухняного громадянина в громадській думці, Інтернет, держава (органи влади), сім'я, криза цінностей і норм у суспільстві, наявність/відсутність правової держави. Фундаментом для практичного втілення принципів правової держави, з погляду її сутності та форм прояву в механізмі законслухняної поведінки, виступає

правосвідомість. Вивчення можливостей і особливостей детермінації та регуляції законслухняної поведінки за допомогою правосвідомості сприяє конкретизації розуміння права як складного і багатоаспектного суспільного явища, поглибленню уявлень про механізм правового регулювання, розвитку теорії і методології соціальної детермінації та соціальної регуляції.

Саме українськими науковцями робляться спроби якісної переоцінки місця, ролі та значимості філософії права в системі правознавства та піднесення її на якісно новий рівень. Основні питання, відповіді на які намагаються дати філософсько-правові дослідження це: що таке право, яким критеріям воно має відповідати, як співвідноситься право і закон, право і мораль, та інші регулятори суспільного життя, які механізми їх взаємодії, як проявляється людинотворча функція права. Причому відповіді на ці та подібні питання мають не тільки теоретичний інтерес, а й практичну спрямованість у процесі вирішення актуальних державотворчих проблем сьогодення. Варто погодитися з твердженням Ю.С. Шемчушенка про те, що філософське осмислення права покликане реалізовувати здобутки філософської думки, які пов'язують право з такими цінностями, як свобода, справедливість, рівність. Філософське та правознавче розуміння права сприяють більш точному визначенню парадигм, принципів, моделей, змісту та обсягу наукового поняття права, предмета і методів відповідних теорій права. Філософія права покликана осмислювати сенс права в його цілісності й водночас ефективності впливу права на людину та її розвиток. Філософія права визнається світоглядним, концептуально-методологічним фундаментом правознавства [11, С. 7-8].

Отже, одна з головних проблем в Україні зумовлена тим, що в процесі реформування правової системи не завжди використовують науковий потенціал, в той же час науковці вважають, що їх дослідження сприяють розвитку нашої держави. У зв'язку з цим доцільно сформулювати ті ознаки правової держави, якою ми її хочемо бачити в найближчий час, через п'ять років і бажано на наступні періоди. Крім того, реформування потребує прийняття швидких рішень, але такі рішення все ж таки варто обговорювати з фахівцями, щоб вони не завдали шкоди нашій державі, її народу. Таким глобальним аналізом мають займатися фахівці, які здійснюють дослідження з філософії права, оскільки цей напрям науки незалежний на власному чітко визначеному предметі, а дає змогу системно аналізувати помилки, робити узагальнення, передбачати позитивні й негативні результати впровадження наукових гіпотез у правовому полі.

На сучасному етапі існує вісім напрямів щодо розуміння наукового і дисциплінарного статусу

філософії права. На нашу думку, вона є фундаментальною юридичною наукою, тому що її об'єктом і предметом є юридичні явища. Об'єктом філософії права є закономірності правової сфери життя та діяльності суспільства. Напрями досліджень філософії права як галузі правової науки України повинні бути переорієнтовані на динамічне протистояння тим завданням, які мають місце в сучасній правовій системі України, на аналіз, прогнозування й попередження негативних наслідків від змін у державному устрої України,

Висновки. Таким чином, філософія права, вивчаючи чи розробляючи розуміння права, аналізуючи правові системи минулого й сучасні концепції права, виступає в ролі одного з важливих інтелектуальних засобів критики права та його удосконалення. Дане дослідження дає підстави стверджувати, що філософія права в Україні - це якісно нова форма філософського осмислення процесів право - і державотворення в Україні і має вагомую роль в реформуванні правової системи держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Актуальні проблеми філософії права: посібник / О.М. Балинська, А.С. Токарська, В.А. Яценко; за заг. ред. О.М. Балинської. Львів: ЛьвДУВС, 2017. 612 с.
2. Бостан С. Філософія держави: проблеми наукової ідентифікації. Історико-правовий часопис. 2016. № 2 (8). С. 3–9. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipch_2016_2_3.
3. Вовк В.М. Реформи і позитивне право (на прикладі римського права). Філософські та методологічні проблеми права. 2016. № 1 (11). С. 94–103. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fmpp_2016_1_10.
4. Кампо В. Українські реформи: політика і право: популяр. нарис. Київ: Міжнар. Фондація Виборчих Систем, 1995. 29 с.
5. Кривицький Ю.В. Філософія правової реформи: світоглядно-методологічний вимір. Філософські та методологічні проблеми права. 2021. № 2 (22). С. 11–21.
6. Навроцька Ю.О. Тлумачення права як особлива правова форма діяльності державних органів: поняття, ознаки, вид. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». 2022. № 4. С.33–40.
7. Романинець М.Р. Генеза ідеї відповідальності в праві: філософськоправовий вимір: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.12 «Філософія права» / М.Р. Романинець. Львів, 2012. 18 с.
8. Селіванов В.М. Право у дзеркалі філософії. Проблеми філософії права. 2003. Т. 1. С. 67–71.
9. Фурса С. Адвокатура крізь призму національної правової доктрини. Право України. 2019. № 12. С. 16–41.
10. Шишко В.В. Філософія права в системі юридичних наук. Проблеми філософії права. 2003. Т. 1. С. 44–47.
11. Шемшученко Ю.С. Актуальні проблеми філософії права./ Проблеми філософії права. 2003. Т. 1. С. 7-8.